

ENDÜLÜSLÜ EBÛ AMR ED-DÂNÎ'NİN (Ö. 444/1053) HADİS USÛLÜ İLMİNDEKİ YERİ*

Zühal KILIÇ**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 01 Mayıs 2024, **Kabul Tarihi:** 18 Eylül 2024, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2024, **Atf:** Kılıç, Zühal. "Endülüslü Ebû Amr ed-Dânî'nin (Ö. 444/1053) Hadis Usûlü İlmindeki Yeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 669-700.

DOI: 10.33415/daad.1476471

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 01 May 2024, **Accepted:** 18 September 2024, **Published:** 30 September 2024, **Cite as:** Kılıç, Zühal. "The Place of the Andalusian Ebû Amr ed-Dânî (d. 444/1053) in the Science of Hadith Methodology". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/2 (September 2024): 669-700.

DOI: 10.33415/daad.1476471

Öz

Endülüs, tarih boyunca birçok âlimin yetiştiği ve ilmî birikimin merkezi olmuş bir bölgedir. Bu bağlamda, bölgenin önemli âlimlerinden biri olan Ebû Amr ed-Dânî, daha ziyade kırâat ilmiyle tanınmaktadır. Ancak hadis ilmiyle de ilgilenen Dâni, bu ilme yönelik eserler de kaleme almıştır. Makalede Dâni'nin ilmî şahsiyeti hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, onun hadisle ilgili eserlerine dair detaylı bilgi verilmektedir. Özellikle bunlar arasında yer alan *Cüz' fî ulûmi'l-hadis fî beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkatt* adlı risale, hadis usûlü konularını müstakil bir şekilde ele alması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu itibarla, bahsi geçen mezkûr cüz merkeze alınarak Dâni'nin hadis usûlü meselelerine dair yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca Dâni'nin

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Prof. Dr. Hayati Yılmaz danışmanlığında hazırlanan "Endülüs'te Hadis Usûlü'nün Gelişimi" adlı tezden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zulal.kilic@kocaeli.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9459-0387> / Res. Asist. Dr., Kocaeli University Faculty of Theology, zulal.kilic@kocaeli.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9459-0387>.

kendinden sonraki hadis usûlü literatürüne etkisini anlamak amacıyla Meşrik literatüründen Dâni'ye yapılan atıflar ve onun hangi bağlamlarda referans gösterildiği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Endülüs, Dâni, hadis usûlü, muttasıl, münkati, mürsel, mevkûf.

The Place of the Andalusian Ebū Amr ed-Dānī (d. 444/1053) in the Science of Hadith Methodology

Extended Abstract

It is known that the scholars of the Andalusian region wrote works in the science of hadith, as well as many other sciences, and contributed to this science. It is seen in various sources that Ebū Amr ed-Dānī, one of the scholars who grew up in the region, was mainly proficient in the science of Quranic recitation but also wrote works on hadith and hadith methodology. Therefore, although his copyrights on this science are limited, his efforts and contribution to the science of hadith cannot be denied. However, it is seen that the research on Dānī is mainly shaped around his relationship with the science of recitation. In contrast, his connection with the science of hadith is generally left in the background and has not been examined sufficiently. Therefore, the article focuses on Dānī's relationship with the science of hadith and the works he compiled in this science.

670 | db

In the article, first of all, Dānī's life and scientific personality are briefly mentioned. Then, the works he wrote about hadith were identified. The works related to the hadith attributed to him in the sources are *Kıtab al-arba'at al-ehadis al-llati teteferra'a minha al-Sunan*, *al-Sunan al-warida fi al-fitan*, *al-Murtekā fi sharh al-Muntakā li-Ibn al-Jarūd*, *al-Ad'ya bi'l-āsār*, *Ma'rifat al-turuk al-hadith* ve *Juz' fi ulūm al-hadith fi bayān al-muttasil wa al-mursal wa al-mewqūf wa al-munkati*. Brief information about these works is given based on the explanations given in various sources. Among these works, the work named *Juz' fi ulūm al-hadith fi bayān al-muttasil wa al-mursal wa al-mewqūf wa al-munkati* has a particular importance. In this work, hadith methodology subjects such as muttasıl, munkati, mursal, mawkuף and tadtis are discussed. These issues, examined in detail in the work, are also present in various hadith method works. However, according to Dānī, no independent works were written on these subjects in the Maghreb and Andalusia geography until his time. Moreover, he finds the narrations of the hadiths on these subjects insufficient and disorganized. For this reason, Dānī wanted to bring together the mentioned topics in a single book and wrote this work. The work was among the few independent hadith methodology sources written in the Andalusia region in the 5th century Hijrī. The author created this work by making great use of the introduction part of Hākim al-Nisābūrī's *Ma'rifat al-ulūm al-hadith* and his teacher Kābisī's *Mulaḥḥiṣ al-Muwatta'*.

The article focuses on the author's approach to hadith methodology issues by centering on this work. Dānī's perspectives on muttasıl, musnad, munkati, mursal, mawkuף, muan'an and tadtis are discussed. He associates the concept of muttasıl with musnad. Initially, he defines muttasıl before examining the issue in six separate chapters, discussing which types of narrations can be considered muttasıl in each section, providing examples for clarification. Dānī indicates two different definitions of munkati, one of which refers to munkati as the opposite of muttasıl. He mentions that the other usage is synonymous with maqtu. Another

term he addresses in his work is mursal. After defining mursal, he discusses different types of mursal and illustrates them with examples. Regarding mawquf, Dānī refers to two types and discusses both kinds of narrations that can be considered mawquf. Regarding tadlis, he directly mentions the existence of six kinds of tadlis without providing a definition. Dānī explains these levels individually and provides general information about tadlis.

Another notable aspect is Dānī's work being included in the post-Dānī hadith methodology literature. His name is frequently encountered, especially in Eastern hadith methodology works. To understand his influence on the Mashriq literature, references made to Dānī by leading hadith scholars are examined, and the contexts in which he is cited are discussed. Particularly, the utilization of Dānī's views in subsequent literature while evaluating hadith methodology issues underscores the significance of his work. In this context, brief mentions are made of scholars such as Ibn al-Salāh, Nawawī, Ibn 'Asim, Suyūtī, Zarkashī, Ibn Hajar, who refer to Dānī's views and the issues they reference his opinions on.

In conclusion, Dānī's work on hadith methodology, particularly its inclusion in the independent hadith methodology literature specific to the Andalusian region, highlights its importance. Furthermore, his influence on hadith scholars from the Eastern regions who authored foundational hadith methodology sources further underscores its significance. In particular, the references made to Dānī by these scholars demonstrate their awareness of his work and their utilization of his views in their own works.

Keywords: Hadith, Andalus, Dānī, hadith methodology, muttasil, munkati, mursal, mawquf.

Giriş

Endülüs bölgesi âlimlerinin birçok ilmin yanı sıra hadis ilminde de önemli eserler telif ettikleri ve bu ilme olan katkıları bilinmektedir. Bölgede yetişen âlimlerden biri olan Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) esasen kırâat ilminde tebârüz etmesine karşılık hadis ve hadis usûlüyle ilgili eserler telif ettiğine muhtelif kaynaklarda rastlanmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar bu ilme dair telifleri sınırlı olsa da onun hadis ilmine yönelik çabaları ve katkısı açıktır. Ancak Dānî ile ilgili yapılan araştırmaların daha çok kırâat ilmiyle münasebeti etrafında şekillendiği,¹ hadis ilmiyle irtibatının ise genellikle geri planda kaldığı ve yeterince incelenmediği görül-

¹ Dānî ve onun kırâat ilmindeki konumu ile irtibatlı yapılan çalışmalardan bazıları için bk. Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kiraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Ensar, 2015); Âdil Abdülazîz Hasnûnî, "Ebû Amr ed-Dânî râidü medreseti 'ilmi'l-kırâât bi'l-Endelüs: 371-444/981-1052", *Mecelletü'l-Ulûm ve'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 3 (2014), 20-40; Ali Çiftçi, "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2017), 287-317.

mektedir.² Bundan dolayı makalenin çerçevesini Dâni'nin hadis ilmiyle ilişkisi ve bu ilimde telif ettiği eserler oluşturmaktadır. Dâni'nin telif ettiği muhtelif hadis çalışmaları arasında bulunan *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkati* eseri³ ise ayrı bir öneme sahiptir. Zira eser, hicrî V. asırda Endülüs bölgesinde hadis usûlüne ilişkin kaleme alınan müstakil bir

² Örneğin, Ali Vasfi Kurt, Dâni hakkında çok kısa bir şekilde bahsetmiş ve sadece *el-Murtekâ* isimli şerhi ile *Fehrese* isimli eserine değinmekle yetinmiştir. Yusuf Acar ise eserinin belirli bölümlerinde Dâni'ye atıfta bulunmuş ve özellikle onun İbn Abdilber'in çağdaşı olması ve hadis konusunda Hâkim'den etkilenmesi gibi hususlara yer yer dikkat çekmiştir. Endülüs'te hadis ilmi üzerine çalışmaları olan Mustafa Öztoprak, Endülüs'te hadis ilminin gelişim sürecini ele alırken, Dâni'yi anmamıştır. Endülüs ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Mehmet Özdemir ise, kırâat ilminde öne çıkan âlimler arasında zikrettiği Dâni'nin hadis ilmindeki bilgisine sadece kısa bir atıfta bulunmuştur. Cumhuriyet Ersin Adıgüzel de Dâni'nin daha çok kırâat ilmindeki yönüne vurgu yapmış ve onun hadis ilmindeki bilgisine ve bu ilmi İbn Abdilber'den öğrendiğine işaret etmiştir. Mevcut çalışmalar incelendiğinde Dâni'nin usûlcülük yönüne ve hadis usûlüyle ilgili eserine genel olarak değinilmediği görülmektedir. Doğrudan Dâni'nin hadisçilik yönünü ele alan Mustafa Taş, onun usûlle ilgili görüşlerini Hâkim'le mukayeseli biçimde incelemiş ancak Meşrik ve Endülüs hadis usûlü ilmindeki konumu ve etkisini tam olarak ortaya koymamıştır. Onun eserine yapılan atıflara kısmen değinmiştir. Ali Vasfi Kurt, *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 291; Yusuf Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 48, 195, 262; Mustafa Öztoprak, *Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 43, 45; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 167; Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 151-152; Mustafa Taş, "Ebû Amr ed-Dâni'nin Hadis İlmindeki Yeri ve İlmü'l-Hadis Eseri", *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, ed. M. Sait Uzundağ vd. (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 1-28.

³ Kaynaklarda bu çalışmadan *Kitâb fi ilmi'l-hadîs*, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, *Cüz' ceme'ahu fi rusûmi'l-hadîs*, *Beyâni'l-müsne'd ve'l-mürsel ve'l-münkati*, *Cüz' fi ilmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkati*, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkati* isimleriyle de söz edilmektedir. Bz. Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve'tecvîd*, thk. Gânim Kaddûri Hamed (Amman: Dâru 'İmâr, 1421/2000), 17-41; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkati*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Süleymân (Amman: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1427/2006), 37-38; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 4/1604; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser (Beirut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1932), 1/448-449; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-rattîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru Sâdir, 1388/1968), 2/135; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed Ziriklî, *el-A'lâm: Kamûsu terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' min'el-Arab ve'l-müstağribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beirut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002), 4/206.

çalışmadır. Müellifin bazı hadis usûlü kavramlarını detaylıca ele aldığı bu kitabında, onun hadis usûlünün çeşitli konularıyla ilgili yaklaşımlarına ve temel prensiplerine rastlanmaktadır. Eserde mutasıl, müsned, münkatı, mürsel, mevkûf, muan'an ve tedlîs gibi temel hadis usûlü kavram ve meseleleri incelenmiştir. Dâni, kendinden sonra kaleme alınan hadis usûlü literatüründe bahsi geçen bu konuların her birinde referans gösterilen bir isim olmuştur. Özellikle Meşrik hadis usûlü eserlerinde⁴ Dâni'nin görüşlerine sıkça başvurulması ve onun yaklaşımlarının çeşitli bağlamlarda ele alınması, onun hadis usûlü ilmindeki konumunu ve sonraki literatüre etkisini gösterir. Bu durum, Dâni'nin bu ilme yaptığı katkıların önemini vurgulamaktadır.

Dâni'nin hadisle irtibatını ve hadis usûlüne dair görüşlerini ele almadan önce Endülüs bölgesinde hadis usûlü ilmine yönelik yapılan çalışmalardan kısaca bahsetmek, onun bu alanda bölgedeki konumunu tespit etme imkânı sunacaktır. Şöyle ki, Meşrik bölgesinde telif edilen hadis ve hadis usûlü ilmine dair çalışmalar, hac yolculukları ve rihleler vesilesiyle Endülüs'e intikal etmiştir. Bununla beraber Endülüs ulemâsı da hadis ilmine yönelik eserler telif etmişlerdir. Özellikle garîbü'l-hadîs, ilelü'l-hadîs, ricâl, cerh, ta'dîl gibi alanlarda kaleme alınan çalışmalar müstakil hadis usûlü edebiyatının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Endülüs'te erken dönemde ortaya konulan hadis ilminin çeşitli alanlarına yönelik bu türden eserler başlı başına birer hadis usûlü eseri özelliğini taşımamakla beraber müstakil hadis usûlü literatürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu eserlerin ardından sadece hadis usûlüne ilişkin konuları hedef alan çalışmalar yapılmıştır. Dâni'nin cüzü de bunlar arasında yerini almıştır ancak bölgedeki ilk müstakil hadis usûlü eseri değildir. Bundan dolayı Dâni'den önce Endülüslü âlimlerin yazdığı müstakil hadis usûlü kaynaklarına kısaca değinmek bölgedeki hadis usûlü literatürünün gelişimini görmek açısından önem ifade eder.

Dâni öncesinde Endülüs bölgesinde yaşayan muhaddislerden hadis usûlü ilminin meselelerine dair eser telif edenler arasında

⁴ İslam dünyasının doğu bölgesini ifade eden Meşrik, Arap Yarımadası'nın doğusunda kalan toprakları kapsar ve genellikle Irak, İran, Horasan, Orta Asya, Hindistan ve çevresindeki bölgeleri içerir. Meşrik bölgesi hadis usûlü âlimleri ile Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbn Hacer (ö. 852/1149), Sehâvî (902/1497) ve Süyûtî (ö. 911/1505) başta olmak üzere Endülüs ve Mağrib coğrafyaları dışında yaşamış meşhur muhaddisler kastedilmektedir.

öncelikle Kâsım b. Muhammed el-Beyyânî (ö. 276/889) zikredilebilir. Her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da onun *Haberu'l-vâhid* isimli eseri,⁵ âhâd haber konusuna tahsis edilmesi sebebiyle müstakil bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Endülüs'te erken dönem hadis usûlü ilminin meselelerini ele alan bir diğer eser ise Velîd b. Bekir el-Gamrî'nin (ö. 392/1001) *el-Vicâze fî tecvizi'l-icâze*'sidir.⁶ İsminden yola çıkarak ve kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle hadis tahammül ve edâ yöntemlerinden biri olan icâzetin geçerli bir

⁵ Ebü'l-Velid Abdullâh b. Muhammed b. Yûsûf İbnü'l-Faradî, *Târîhü'l-ulemâ' ve'r-ruvât li'l-ilm bi'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 1/458; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fî târîhi ulemâ'i'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 484; Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yân ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Ebü'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dâru't-Türâs, 1972), 2/143-144; Zirikî, *el-A'lâm*, 5/181; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 2/654.

⁶ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru't-Türâs - Tunus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1389/1970), 88; Ebü Amr Takıyyüddîn eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddin Itr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 171, 175; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr fî usûli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osmân el-Haşî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 63; Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc (Riyad: Edvâ's-Selef, 1419/1998), 3/515; Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Misrî İbnü'l-Mülakkın, *el-Muknî' fî Ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullâh b. Yûsuf el-Cedî (Riyad: Dâru Fevvâz, 1413/1992), 1/329; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ 'utlika ve uġlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1405/1984), 160; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin el-İrâkî, *et-Tebîra ve't-tezkire fî Ulûmi'l-hadîs*, thk. el-Arabî ed-Dâiz el-Feryâtî (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1428/2007), 137; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdürrahmân b. Muhammed Sehâvî, *Fethü'l-muġîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdürrahmân el-Hudayr, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd Âl-i Fûheyd (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426-2005), 2/494, 513; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekir Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016), 1/477; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekir Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1983), 419-420; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâh*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1989), 2/1123; Abdülazîz b. Abdillâh, *Ma'lemetü'l-Kur'ân ve'l-Hadîs fî'l-Maġribi'l-aksâ* (Rabat: el-Mektebetü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1405/1985), 161; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/76; Mahmûd Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs* (Riyad: Mektebetü'l-Mearîf, 1425/2004), 200; Muhammed b. Abdillâh et-Telîdî, *Türâsü'l-Meġârîbe fî'l-hadîsi'n-nebevî ve ulûmihi* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995), 298.

metot olduğunu ortaya koymak için yazılmış bir eser olduğu söylenebilir. Benzer bir konuyu müstakil olarak inceleyen bir diğer Endülüslü âlim ise İbn Futays el-Endelüsî'dir (ö. 402/1011). Onun hadis alma ve nakletme yollarından icâzetin yanı sıra münâveleyi de incelediği çalışmasının ismi, *el-Kelâm 'ale'l-icâze ve'l-münâvele* şeklindedir. İbnü'l-Faradî el-Kurtubî'nin (ö. 403/1013) *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-hadîs* ve *Kitâbü'l-ekâb*'ı da yine hadis usûlü edebiyatının birer ürünü sayılabilir.⁷ Kendinden öncekilerden farklı olarak hadis nakil yöntemlerinden semâ'ı esas alan Atıyye b. Saîd el-Endelüsî'nin (ö. 408/1017) *Sihhatüs'semâ'* adlı telifi de hadis usûlünün belirli konularına tahsis edilen müstakil kaynaklardandır. Ancak eser, semâ ile rivâyete cevâz verdiği ve hadis alma yöntemleri arasında semâ'ı en üst mertebeye yerleştirdiği için kırâati semâdan üstün gören Mağribliler tarafından tasvip edilmemiştir.⁸

Burada zikredilen eserler, Dâni öncesinde Endülüslü âlimler tarafından doğrudan hadis usûlünün bazı meselelerine tahsis edilen küçük hacimli çalışmalardır. Mezkûr eserlerde özellikle hadis tahammül ve edâ yöntemlerine dair konuların ön plana çıktığı ve eserlerin bu meseleler etrafında şekillendiği dikkat çekmektedir. Bu âlimlerden sonra gelen Dâni ise kendinden önceki müelliflerden farklı olarak ilk defa hadis usûlünün birden fazla konusunu inceleyen bir çalışma ortaya koyması yönüyle büyük öneme sahiptir. Çünkü o, muttasıl, müsned, münkatı, mürsel, mevkûf, muan'an ve tedlîs gibi temel hadis usûlü meselelerini bu eserinde bir araya getirmiştir.

Dâni'nin muâsırı olan İbn Abdilber (ö. 463/1071), Endülüs usûl literatürü bağlamında zikredilmesi gereken en önemli isimler arasındadır. Zira *el-Muvatta'*da yer alan müsned, mürsel, muttasıl ve münkatı türünden merfû hadislerin tamamını şerh etmek için kaleme aldığı *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* adlı kitabına yazdığı mukaddimede çok sayıda hadis usûlü mesele-

⁷ Thomas B. Irving, "İbnü'l-Faradî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/39-40.

⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 470; Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik el-Endelüsî İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fi târîhi e'immeti'l-Endelüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve fukahâihim ve udebâihim*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010), 2/69; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Nuaym (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 17/414; Mustafa Muhammed Hamîdâtû, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Endelüs* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2007), 2/489-490.

sini ele almıştır. O da Dâni ile benzer şekilde mürsel, müsned, münkatı, muttasıl, mevkûf ve tedlîs gibi kavramları mukaddimesinde incelemiştir.⁹

1. Ebû Amr ed-Dâni'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Tam adı Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni el-Kurtubî olan müellif, 371 (981) senesinde dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda doğum yeri tam olarak zikredilmemekle birlikte Zehebî'nin de kaydettiği üzere Kurtuba'da doğmuş ve ilim öğrenme gayesiyle seyahate çıkmadan önce Kurtuba şehrinde yaşamını sürdürmüştür.¹⁰ Ayrıca biyografi eserlerinde Ebû Amr ed-Dâni'den İbnü's-Sayrafi olarak da söz edilmektedir. Ancak hayatının son yıllarını Endülü's'ün doğu sahil şehirlerinden biri olan Dâniye'de geçirmesinden yola çıkarak "Dâni" nisbesi yaygınlık kazanmıştır.¹¹

Ebû Amr ed-Dâni ilim tahsiline başladığı Kurtuba şehrinde yer alan birçok âlimden istifade etmiştir. Sonrasında ilim öğrenmek için Endülü's'ün diğer beldelerini dolaşmış ve ardından hem ilim tahsilini tamamlamak hem de hac vazifesini yerine getirmek amacıyla 397 (1006) senesinde Meşrik'e rihle yapmıştır. Eş'arî ekolüne men-

⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm b. Muhammed (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîseti li't-Tab'âti ve'n-Neşr, 1429/2008), 1/5-69.

¹⁰ İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, 2/21; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, 18/77; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 429; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/135; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/653; Gânim Kaddûrî Hamed, "Mukaddime", *et-Tahdîd fi'l-itkân ve'tecvid*, kitap editörü Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni (Amman: Dâru 'İmâr, 1421/2000), 7-9; Abdurrahman Çetin, "Dâni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993); F. Asiye Şenat Kazancı, "Endülüslü Kuraat Âlimi Dâni ve 'Teysîr'i", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10 (2010), 175-179.

¹¹ Zehebî, Dâni'nin yaşadığı dönemde İbnü's-Sayrafi ismi ile tanındığını ancak kendi yaşadıkları dönemde ise Ebû Amr ed-Dâni isminin kullanımının yaygınlık kazandığını belirtmektedir. Fakat Zehebî'nin döneminden çok daha önce İbn Hayr *Fihrist*'inde Ebû Amr'dan "el-Mukrî ed-Dâni" şeklinde söz etmektedir. el-Mukrî olarak anılması ise kuraat ilmine yönelik verdiği büyük önem sebebiyledir. Nitekim Dabbî onun "Kuraat ilminde döneminin imamı"; İbnü'l-Cezerî de "Kârî üstadların üstadı" olduğunu bildirmiştir. Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ el-Endelüsî Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî - Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410/1989), 2/538; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 85; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1373/1954), 3/1120; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/135; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/206; Gânim Kaddûrî Hamed, "Mukaddime", 7-8.

sup olan Dâni hem Mağrib hem de Meşrik bölgelerini kapsayan rihlesi boyunca çeşitli alimlerden hadis ilmini de öğrenmiştir. Fakat Endülüs'te Berberiler'in harekete geçmesi ve fitnenin ortaya çıkması onu 399 (1008) yılında Kurtuba'ya dönmeye mecbur bırakmış ve 403 (1012) yılına kadar burada kalmıştır. Kurtuba'da şahit olduğu tahribat ve sıkıntılardan sonra bu şehirden uzaklaşmaya karar verip daha güvenilir bir mekân arayışına girmiştir. Buna binaen Endülüs'ün doğu şehirlerini gezmiş, uzun bir süre Sarakusta'da kalıp 417 (1026) yılında Dâniye'ye yerleşmiştir. Dâni, 444 (1053) senesindeki vefatına kadar yaşadığı 27 yılını burada geçirmiştir.¹²

Daha çok kırâat ilminde öne çıkan Dâni, hadis ilmiyle de ilgilenmiştir. Her ne kadar bu ilme yönelik çabası sınırlı olsa da telif ettiği eserlerle hadis ilmine katkı sağladığı görülmektedir. Dâni'nin hadisle alakalı kaleme aldığı başlıca çalışmalar şunlardır:¹³

-*Kitâbü'l-erba'ati'l-ehâdisi'lletî teteferre'a minha's-sünen*: Kâsım b. Muhammed et-Tücbî eseri bu isimle Dâni'ye nisbet ederken Muhammed b. Câbir el-Vâdî Âşî (ö. 749/1348) *el-Erba'atü'l-ehâdisi'lletî büniye 'aleyha'l-İslâm ve medârü'l-'ilm aleyhâ ve sâiru's-sünen hâric anhâ bi turukihâ ve vücûhihâ* şeklinde zikrettiği aynı telifi Dâni'ye isnad etmektedir.¹⁴

-*es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten*: Eserde fitneler, zamanların değişmesi, kıyamet vakti ve alâmetleri konularında nakledilen hadisler bir araya getirilmiştir. Müellif eserinin mukaddimesinde kendi dönemindeki fitnelerden söz ederek bunun neticesinde ihtilafların arttığına dikkat çeker. Bu tür fitnelerle beraber sünnetlerin terke-

¹² İlim tahsili için çıktığı yolculukta öncelikle Kayrevân'a yönelen Dâni, dört ay kadar burada kaldıktan sonra Mısır'a, oradan da Mekke'ye gitmiştir. el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 445-446; İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, 2/20-21; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 2/538; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4/1603-1604; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 85; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1120; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/447; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 429; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/135-136; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/653; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/206; Gânim Kaddûrî Hamed, "Mukaddime", 9-12; Ayşe Nur Yamanus, "Batı İslâm Coğrafyası Hadis Âlimlerinin İlmî Hayatında Eş'arî Kelâmının Yeri: Hicrî 5. ve 6. Asır", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 7/2 (2023), 287-288.

¹³ Müellifin eserlerinin ismine ulaşmak için bk. Dâni, *et-Tahdîd*, 24-41; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4/1604; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/447-449; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/135; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/653; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/206; Gânim Kaddûrî Hamed, "Mukaddime", 17-21.

¹⁴ Muhammed b. Câbir el-Vâdî Âşî, *Bernâmec İbni'l-Vâdî Âşî* (Tunus: Matbaati's-Şeriketî't-Tûnusiyye, 1401/1981), 252; Abdülhâdî Hammito, *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dâni imâmü'l-kurrâ' bi'l-Endelüs ve'l-Mağrib ve beyâni'l-mevcûd min-hâ ve'l-mefkûd* (Matbaatü'r-Refâ', 1421/2000), 13.

dilmesi ve bidatlerin yaygınlaşmasının da ortaya çıktığından yakın müellif bu eserini oluşturarak fitnelere karşı insanları uyarmak istemiştir.¹⁵ Zehebî (ö. 748/1348) *Kitâbü'l-fiten* ve *el-Fitenü'l-kâine* şeklinde zikrettiği bu eserin Dâni'nin hadis ilmindeki derinliğine işaret ettiğini belirtir. Farklı eserlerin fiten ve melâhim konularında bu esere atıfta bulunulduğu ve bazı hadislerin tahricinde esere dayanıldığı kaynaklarda aktarılmaktadır.¹⁶

-*el-Mürtekâ fi şerhi'l-Müntekâ li-İbni'l-Cârûd*: İbnü'l-Cârûd'un (ö. 307/919-20) 1114 ahkâm hadisini fıkıh konularını dikkate almak suretiyle tasnif ettiği *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede 'an Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem* isimli eseri üzerine yazılmış bir şerhtir.¹⁷

-*el-Ed'iyetü bi'l-âsâr*: Dâni'ye nisbetle anılan ve onun hadisle ilgili telifleri kapsamında değerlendirilebilecek olan bu eserin muhtevasına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁸

-*Ma'rifetü turuki'l-hadîs*: Dâni'nin hadis ilminde kaleme aldığı sayılı çalışma arasında bu eserden de bahsedilmektedir.¹⁹

-*Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasıl ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkâtı*: Müellifin bazı hadis usûlü meselelerini konu ettiği cüzüdür.²⁰ Eser hakkında müstakil bir başlıkta daha detaylı bilgi verilecektir.

Burada zikredilenler dışında İbn Hacer (ö. 852/1449) *Etrâfü'l-Muvatta'* adlı bir eseri sadece Dâni'ye nisbet etmekle yetinmiş, ancak müellifin kimliğini ortaya koyan ve ismini açıklayan herhangi

¹⁵ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten*, thk. Rızâullah b. Muhammed el-Mübârekfûri (Dâri'l-Âsime, ts.), 177-178.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, 18/81; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/448; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/653; Hammîto, *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfiz Ebî Amr*, 54-55.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, nşr. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993), 25; Hammîto, *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfiz Ebî Amr*, 66.

¹⁸ Hammîto, *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfiz Ebî Amr*, 11.

¹⁹ Hammîto, *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfiz Ebî Amr*, 66.

²⁰ Dâni, *et-Tahdîd*, 24-41; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4/1604; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/448-449; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/135; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/206; Gânim Kaddûri Hamed, "Mukaddime", 17-21.

bir ifade kullanmamıştır.²¹ *Etrâfü'l-Muvatta*'ın müellifinin sadece Dâni olarak kaydedilmesi, bu nisbeyle tanınmasından dolayı telifin Ebû Amr ed-Dânî'ye ait olduğu izlenimi vermektedir. Ancak muteber kaynaklara müracaat edildiğinde zikredilen bu Dâni'nin, Dâniye ehlinden Ahmed b. Tâhir olduğu açığa çıkar. Örneğin Kâdî İyâz, *el-Ğunye* adlı eserinde onun biyografisine yer vermiş ve orada Ahmed b. Tâhir'in hadisle ilgili eserleri arasında *Etrâfü'l-Muvatta*'ı zikretmiştir. Dolayısıyla bu eser Ebû Amr ed-Dânî'ye değil, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir ed-Dânî'ye aittir.²² Nitekim eserin, Ahmed b. Tâhir'e nisbetle *el-İmâ' ilâ Etrâfi ehâdisi Kitâbi'l-Muvatta*' ismiyle baskısı mevcuttur.²³

2. Hadis Usûlü Konuları Hakkındaki Eseri

Müellifin bazı hadis usûlü meselelerini konu ettiği, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkâtı* isminde bir eseri bulunmaktadır.²⁴ Kaynaklarda bu çalışmadan *Kitâb fi ilmi'l-hadîs*, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, *Cüz' ceme'ahu fi rusûmi'l-hadîs*, *Beyânü'l-müsned ve'l-mürsel ve'l-münkâtı*, *Cüz' fi ilmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkâtı*, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkâtı* isimleriyle de söz edilmektedir.²⁵

²¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz (el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.), 2/224.

²² Fatih Mehmet Yılmaz, söz konusu eserin müellifi olarak Alî b. İsâ ed-Dânî'yi zikretmiştir. Ancak Yılmaz'ın da referans gösterdiği el-Ğunye'de eserin sahibi olan Dâni'nin tam adının Ahmed b. Tâhir b. Alî b. Şibrîn b. Alî b. İsâ olarak kaydedilmesi Yılmaz'ın ismi kaydederken hata yaptığını göstermektedir. Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-Gunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, thk. Mâhir Zühreyyr Cerrâr (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982), 118; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekir el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilâ li-Kitâbi's-Sıla*, thk. Abdüsselâm el-Herrâş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 1/43; Hammîto, *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfîz Ebî Amr*, 76-77; Fatih Mehmet Yılmaz, "Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 355.

²³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir ed-Dânî el-Endelüsî, *Kitâbü'l-İmâ' ilâ Etrâfi ehâdisi Kitâbi'l-Muvatta*, thk. Ebû Abdilbârî Rızâ Ebû Şâme el-Cezâirî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2003), 111-115.

²⁴ Dâni, *et-Tahdîd*, 24-41; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4/1604; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/448-449; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/135; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/206; Gânim Kaddûrî Hamed, "Mukaddime", 17-21.

²⁵ Dâni, *et-Tahdîd*, 17-41; Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 37-38; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4/1604; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/448-449; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/135; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/206.

Eserde yer verilen muttasıl, mürsel, mevkûf ve münkatı kavramları birçok hadis usûlü âlimi tarafından ele alınmaktadır. Ancak Dâni'nin yaşadığı dönemde özellikle Mağrib ve Endülüs coğrafyalarında, bu konular üzerine müstakil eserler tasnif edilmemişti. Âlimlerin mezkûr meseleler hakkındaki sözlerinin dağınık ve yetersiz olduğunu fark eden Dâni, bu kavramları bir cüzde toplamaya karar vermiştir.²⁶ Dâni'nin bu cüzde kendisinden rivâyet ettiği hocalarının sayısı, on sekiz olmakla birlikte, müellifin bu cüzde en çok dayandığı ve sıkça atıf yaptığı iki kaynak, hocası Ebü'l-Hasen el-Kâbisî'nin (ö. 403/1012) *Mûlahhisü'l-Muvatta'*ının mukaddime kısmı ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs* adlı eseridir. Hatta *Beyânü'l-muttasıl*'ın muhakkiki Alî b. Ahmed, Dâni'nin bu kitabında kullandığı ifadelerin neredeyse mezkûr iki âlimin eserlerinin bir nüshası gibi olduğunu belirterek, aralarındaki benzerliğe dikkat çeker.²⁷

3. Bazı Hadis Usûlü Konularına Dair Görüşleri

Endülüslü ilim adamlarından Dâni'nin hadislerle ilgili eserleri arasında ulûmü'l-hadis'e dair yazdığı cüzü vasıtasıyla onun bazı hadis usûlü konularına ilişkin verdiği bilgilere ulaşılmaktadır. Dâni, söz konusu kitabında eserin isimlendirilmesinde de kullanılan muttasıl, münkatı, mürsel ve mevkûf konularını genişçe ele almaktadır. Ayrıca bu konuların içerisinde maktû' ve muan'an gibi kavramlara da kısaca temas eden müellifin tedlîs meselesine dair görüşlerine de rastlanmaktadır. Her bir konu hakkında Dâni'nin yaklaşımlarından bahsedilecektir.

Muttasıl

Dâni'nin muttasıl hadislere ilişkin görüşleri, hadis usûlü literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, Dâni'nin muttasıl konusundaki görüşlerinin nasıl ele alındığını ve müsned kavramıyla

²⁶ Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, *Behcetü'l-müntefî' şerhu Cüz fi ulûmi'l-hadîs fi beyânü'l-muttasıl ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkatı* (Dâru'l-Eseriyye, 1428), 6.

²⁷ Eserin muhakkiki, cüzün mahtût nüshasının haşiye kısmı hariç on dört levhadan oluştuğunu ve son levha dışında her bir levhada iki varak bulunduğunu söyler. O, varaklarının her birinin on yedi satırdan müteşekkîl bu nüshanın hattının okunaklı ve açık olduğunu kaydeder. Ayrıca nüsha üzerinde çok az hâşiye ve eserden düşen lafızlara rumuzlarla işaret edilen hâmiş kısmının bulunduğundan da bahseder. Muhakkik, esas aldığı bu nüshanın Ezheriyye Kütüphanesi 318226 numarada kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 6-7; 25-26.

bu meseleyi nasıl açıkladığını incelemek faydalı olacaktır. Dâni hadisin ittisâlinde söz ederken müsned kavramıyla meseleyi ele alır. O, “muttasılığına dair herhangi bir kapalılık/şüphe bulunmayan hadis” şeklinde kısaca tanımladığı müsnedin, bir muhaddisin yaşı itibarıyla karşılaşma (likâ) ihtimali bulunan hocasından, benzer şekilde hocasının da kendi hocasından semâ'ını açıkça gösteren bir sîga ile rivâyet ederek isnadı sahâbeye ondan da Hz. Peygamber'e ulaşan hadis olduğunu belirtmektedir.²⁸ Bu müsned tarifinde sahâbeye izâfe söz konusu olduğu için mürsel ve mürsele benzeyen türler bu tanımın dışına çıkarılmıştır.

Muttasil-müsned kavramlarının çeşitlerine yer veren müellif, altı ayrı fasılda bu türleri incelemektedir. Bunlardan ilkinde o, sahâbenin “biz şöyle yapardık, şunu yapmakla emrolunduk, şundan nehyedildik, bu sünnettendir, bu fitrattandır, Rasûlullah (s.a.v.) aramızda iken şöyle söyledik, bunda bir beis görmüyoruz” vb. ifadelerinin özellikle sohbeti meşhur bir sahabî tarafından söylenmesi durumunda -sahâbe bunları söylerken Hz. Peygamber'i zikretmese de- o rivâyetin müsned-muttasil sayılacağına yer verir.²⁹ Sahâbenin kullandığı bu minvaldeki lafızların iki yönü bulunmaktadır. Biri, sahâbeden sâdır olan fiil yönüdür ve haber bu haliyle mevkûf kategorisine dahildir. Diğeri ise emir, fiil ve nehy açısından Hz. Peygamber'e izâfe edilen ve ondan zuhur eden takrir yönüdür. Sahâbenin naklettiği bu gibi içeriklerin Hz. Peygamber'in muttali olamayacağı şekilde gizli kalması zayıf bir ihtimal olduğu için bu aktarımlar müsned kabul edilmektedir.³⁰ Esasında burada önemli olan, eylemin Hz. Peygamber'den habersiz veya haberli yapılmasından ziyade, bu fiillerin Hz. Peygamber'e izâfe edilip edilmediği ve onunla ilgili olup olmadığıdır. Müellif, bu iki yönü değerlendirirken, özellikle Hz. Peygamber'in direkt etkisi veya izniyle ortaya

²⁸ Dâni muttasıl konusunda Zührî → İbnü'l-Müseyyeb → Ebû Hureyre; Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer; Ubeydullâh b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer gibi sened zincirlerini örnek vermektedir. Dâni, bu isnadlarda yer alan râvîlerin hepsinin semâlarının sıhhatinden dolayı bu senedlerin muttasıl ve müsned olduklarını belirtir. Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 48-49.

²⁹ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 54.

³⁰ Ancak Endülüs bölgesi ilim adamlarından İbn Hazm buna karşı çıkararak sahâbenin “sünnet böyledir, bununla emrolunduk” sözlerinin Hz. Peygamber'den geldiğine dair bir kesinlik içermediği için müsned sayılmadığını bildirir. Bundan dolayı ona göre, Hz. Peygamber'in söylediğine dair kesinlik taşımayan ve bununla ilgili bir delil bulunmayan haberler ona isnâd edilemez. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, ts., 2/72.

çıkan fiiller ile onun doğrudan etkisi altında olmayan ve cahiliye döneminden kalma fiiller arasında bir ayrım yapmaktadır. Müellifin bu kısımda bahsettiği, Hz. Peygamber'den doğrudan kaynaklanan ve onun izniyle ortaya çıkan fiil yönüdür. Sahâbenin “biz şöyle yaptık, şunu yapmakla emrolunduk, şundan nehyedildik” gibi ifadeleri, Hz. Peygamber'in etkisi altında olan, onun takrir ve emirleriyle şekillenmiş fiillerdir. Bu yüzden, müellif bu tür içeriklerin müsned-muttasil olarak kabul edilmesini savunmaktadır. Dolayısıyla, müellifin burada dikkate aldığı fiiller, Hz. Peygamber'den doğrudan kaynaklanan ve onun etkisi altında olan fiiller olup, cahiliye döneminden kalma bağımsız fiillerle ilgili değildir.

Muttasil hadisler dair ikinci tür, nakledenlerin “haddesenâ, ahbaranâ, enbeenâ, a'lamnâhû, semi'nâhu, kırâaten aleyh, karaehû aleyh” gibi ifadeler kullanmasıdır. Dâni, bu tür lafızların şüpheye yer bırakmayacak şekilde muttasıldır olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Bununla birlikte o, “uhbirtü an fülân, huddistü an fülân, beleğanî an fülân, rafeahû an fülân, ezunnühû merfû” gibi lafızların isnadın ittisâlini ortadan kaldıracağını vurgular ve bu tür sîgaların müsnedlerde bulunmaması gerektiğini ifade eder.³¹ Ayrıca Dâni, nakledenin “an” kullanarak aktardığı muan'anı müsnedin üçüncü türü olarak sayar.³² Ancak burada râvînin, hadis aldığı şahısla muâsaratinin bilinmesi, tedlîs ile tanınmaması ve hadisi semâ' ettiğini belirtmemesi gibi şartların sağlanması gerektiğini öne sürer. Dördüncü tür muttasıl ise, hadisi nakleden kişinin, kendisinden o haberi aldığı şahıs hakkında “şöyle dedi, şöyle yaptı” vb. lafızlar kullanarak rivâyet ettiği, ancak “haddesenî ve lâ semi'tühû yekûlü” şeklinde sözler sarf etmediği durumları ifade eder. Fakat bu tür rivâyetlerin müsned olarak kabul edilmesi için, râvînin hadis aldığı kişiden rivâyetinin bilinmesi ve tedlîsten uzak olması gerekmektedir.³³ Râvî, kendisinden hadis aldığı kişiden hadis işitmediğini açıkça belirtmedikçe ve tedlîsten sâlim olduğu sürece bu hadisler muttasıl sayılmaktadır.

³¹ Eserin muhakkiki de râvînin kullandığı “uhbirtu, huddistu, beleğanî” gibi ibareleri ittisalin bulunmadığına delil görmektedir. Bu sigalar hadisin aslının sabit olmadığını veya inkıta ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ancak muhakkik, Dâni'nin müsned kabul etmediği “rafeahu fülân” lafzının musannifin söylediğinin aksine müsned muttasıl olduğunu açıklar. Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 59.

³² Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 61.

³³ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 65.

Dânî muttasıl hadislerle dair ele aldığı beşinci fasılda, tabîînin Hz. Peygamber döneminde meydana gelen bir olaydan bahsederken ve bu konuda Hz. Peygamber'in sözlerini anlatırken Hz. Peygamber'in sözleriyle birlikte sahâbenin de ismine yer vermesinin Hadisin ittisâlini açıkça göstermediğini belirtir. Çünkü bu tür bir anlatım sahâbenin sözlerine dayanmaktadır. Dâni bu kısım ile ilgili verdiği örnekte, Amre bint Abdurrahmân'ın (ö. 106/724) "şunları yapma emri Nebî'dendir, bu konuda Hz. Aişe Nebî'den şunu aktarmıştır" demesinin rivâyeti ref ya da vasl etmeyeceğini; ancak Amre'nin "Hz. Aişe Nebî'ye şunu söylemiştir, şu mesele hakkında ona sorulduğunda bunu söylemiştir" sözleriyle nakletmesinin -her ne kadar "haddesenî an Aişe" vb. lafızlar kullanmasa da- muttasıl sayılacağını bildirir.³⁴ Eğer sahabî re'ye ve istinbatla söylenmesi mümkün olmayacak türden bir olayı Hz. Peygamber'e izâfe etmeksizin ve onun ismini söylemeksizin anlatırsa, hatta bu sözü kendisine dayandırarak yani mevkûf şekilde naklederse, sahabînin o meselede kendi görüşünü söylemekten kaçınacak olmasından bu rivâyet müsned muttasıl kabul edilir. Dâni'ye göre fiten ve melâhim haberleri, kabir azabı, cennet ve cehennem vasıfları, kıyamet saati vb. konularda gelen bu gibi haberler ancak tevkîf yoluyla bildirilebilir. Ayrıca sahabî bu mevzularda re'yi ile konuşmaz ve bu konularda ictehad söz konusu değildir. Dolayısıyla bu haberler müsned kapsamına dahil edilmektedir.³⁵ Dâni'nin müsned konusunda yer verdiği son fasıl muttasıl olmayan bir tür üzerinedir. Şöyle ki, senedde kendisinden hadis naklettiği kişi ile muâsarâtı bilinmeyen bir râvî varsa bu hadisin ittisal ihtimali yoktur ve muttasıl olmayan bu rivâyet mutlak mânâda mürsel kabul edilir.³⁶

Dâni'ye göre, "müsned-muttasıl" terimi, özellikle merfû ve muttasıl hadisler için kullanılan bir kavramdır ve isnadı kopuk olmayan hadisler için geçerlidir. Bu bağlamda, muttasıl terimi, Hz. Peygamber'e doğrudan ulaşan ve isnadı kesintisiz bir şekilde devam eden rivayetleri ifade eder. Ancak, bu terim mevkûf (sahâbe sözleri), maktû (tabîî sözleri) ve mürsel haberler için kullanılmaz. Dolayısıyla Dâni, müsned-muttasıl kavramını dar bir çerçevede tanımlar ve bu terimi sadece merfû hadisler için kullanır. Bu tanım, müsnedi merfû-muttasıl hadislerle sınırlayan Hâkim en-Nisâbûrî, Hatîb el-

³⁴ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 71.

³⁵ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 74, 79.

³⁶ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 80.

Bağdâdî ve İbnü's-Salâh gibi muhaddislerle benzerlik gösterir.³⁷ Ancak Dâni, müsned ile merfû terimlerini aynı anlamda kullanan İbn Abdilber'den ayrılır. Zira İbn Abdilber, hadisin muttasıl ya da münkatı olması fark etmeksizin sadece merfu olmasını müsned olması için yeterli kabul eder.³⁸ Buna karşın Dâni, bir hadisin müsned-muttasıl olabilmesi için merfû olmasının yanı sıra isnadda kopukluk bulunmamasını da şart koşar.

Münkatı

Muttasıl konusunu kapsamlı bir şekilde ele alan Dâni, aynı zamanda seneddeki inkıtayı da ayrıntılı olarak incelemektedir. O, münkatı terimini iki farklı anlamda kullanmaktadır. Bunlardan ilki, tâbiînin sözlerinden gelen haberler anlamındaki maktû kavramıyla örtüşmektedir.³⁹ Yani o, tabiîne dayanan nakiller için "maktû" terimi yerine "münkatı" ifadesini tercih etmiştir. Dâni, bu tür münkatı'nın "tâbiînin doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyeti" anlamını verdiği mürsel hadislerden farklı olduğunu belirterek, ikisi arasındaki farkı vurgular.⁴⁰ Ona göre münkatı'nın diğer mânası ise, senedde herhangi bir tabakadan kaynaklanan râvî düşmeleriyle ilgili tüm durumları ifade eder.

Dâni'ye göre münkatı'nın iki kapalı türü vardır. Biri senedde ismi açıkça zikredilmeyen mübhem-meçhul (an racül, an racüleyn vs.) râvî ya da râvîlerin bulunmasıdır. Fakat senedde meçhul olarak gelen râvînin isminin başka muhaddisler tarafından açıklanması, o hadisi münkatı kapsamından çıkarır. Ancak râvî mutlak biçimde isimsiz olarak kaydedilmişse sened münkatı sayılmaktadır. Dâni'nin bu şekilde başkaları tarafından ismi açıkça belirtilen mübhem râvî ile ismi mutlak surette zikredilmeyen mübhem arasını birbirinden ayırdığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Dâni, münkatı ve mürselin arasını ayırdığı için mübhem ve meçhul kimselerin bulunduğu isnadı münkatı kabul ederken onların mürsel olmadığına da işaret etmiş olmaktadır.⁴¹ Münkatı'nın ikinci türü ise isnadında irsâl konumu olan

³⁷ Acar, *Endülü's Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, 262.

³⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/21-22.

³⁹ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 113-114; Âlü Selmân, *Behcetü'l-müntefi'*, 336.

⁴⁰ Hâkim en-Nisâbüri de münkatı'nın mürsel olmadığını söyleyerek bu iki kavramın arasını ayıran âlimlerin sayısının azlığına dikkat çeker. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977), 27.

⁴¹ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 114-118; Âlü Selmân, *Behcetü'l-müntefi'*, 335-336.

tabîine ulaşmadan önce râvînin hadis işitmediği bir râvîden rivâyetinin bulunmasıdır. Ona göre bu tür nakillere mürsel yerine münkatı denilmesi gerekmektedir.⁴²

Müellif, muttasıl ve münkatı konularını açıklarken, mürsel kavramıyla karışma olasılığını önlemek için her birinin ayrıştığı yönlere dikkat çeker. Onun açıklamalarına göre, bazı muttasıl türleri ile münkatı tanımlarından biri mürselle benzerlik gösterse de aslında bu kavramlar birbirinden farklıdır.⁴³

Mürsel

Kavramın tanımıyla meseleyi ele almaya başlayan Dâni'ye göre mürsel, "muhaddisin tabîine kadar muttasıl isnadla hadisi rivâyet etmesi ve tabîinin doğrudan Hz. Peygamber'den hadis nakletmesi"dir. Dâni, tabîinin bu tür bir rivâyette "kâle Rasûlullah (s.a.v.), an Rasûlillah (s.a.v.)" gibi lafızları kullandığını ifade eder. Mürsel haber için verdiği örnekte bulunan "Talha b. Amr → Atâ' → Ömer b. Hattâb" senedine dair Dâni, Atâ'ın Ömer b. Hattâb'dan irsâl yaptığını çünkü onun yaşadığı döneme yetişmediğini söyler.⁴⁴ Dolayısıyla hadisi nakleden râvînin kendisinden hadis aldığı kişiyle görüşmesinin (likâ) mümkün olmaması sebebiyle o ikisi arasında bulunan bir râvî düşmüştür.

Dâni mürselin farklı türlerinin varlığından söz etmektedir. Bunlar arasından zâhiren müsned gibi görüldüğü için ancak hadis ilminde derinleşen ve hadis nakil yollarını bilip ayırt edebilen kişilerin anlayabileceği zor bir kısma dikkat çeker. Bu türe verdiği Ma'mer b. Râşid → Muhammed b. Vâsi' → Ebû Sâlih örneğinde Ma'mer İbn Vâsi'den; İbn Vâsi' de Ebû Sâlih'ten irsâl yapmıştır. Hadis ilmiyle uğraşanlar dışında bir kimsenin bu isnada baktığında onun ittisâline dair şüphe duymayacağını ifade eden Dâni, aslında hadisin senedinin muttasıl olmadığını bununla beraber haberin iki noktadan hareketle mürsel sayılacağını belirtir. Çünkü Ma'mer sika olmasına rağmen İbn Vâsi'den; İbn Vâsi' de adâletine rağmen Ebû

⁴² Dâni münkatı'nın iki türünden söz ederken Hâkim münkatı'ı üçe ayırır. Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, 27-28; Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadis*, 114-118, 124-131.

⁴³ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadis*, 80, 114-118, 124-131.

⁴⁴ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadis*, 83-85.

Sâlih'ten hadis işitmemiştir. Dolayısıyla onlardan her biri arasında birer kişi yer almaktadır.⁴⁵

Kendisinden mürselleri en çok rivâyet edilenler içerisinde Me-dine'de Saîd b. Müseyyeb, Mekke'de Atâ' b. Ebî Rebâh, Kûfe'de İbrâhîm b. Yezîd en-Nehâî, Basra'da Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî, Şam'da Mekhûl ed-Dimeşkî ve Mısır'da Saîd b. Ebî Hilâl'i sayan Dânî, bunlar dışında birçok tâbiînin irsâl yaptığını ancak aralarında en sahihinin Saîd b. Müseyyeb'in mürselleri olduğunu vurgular.⁴⁶

Mevkûf

Dânî, mevkûf konusunu ayrı bir başlıkta ele alırken iki ana türünü ayırt eder. Bunlardan ilki, "celî mevkûf" olarak bilinir ve ilim taliplerinin kolayca anlayabileceği, sahâbeye kadar ulaşan ama daha ileriye gitmeyen rivayetlerdir. Bu tür rivayetlerde isnad, sahâbeye kadar ulaşır ve sahâbe bu rivayetleri "o şöyle söylediler, yapardı, emrederdi" gibi ifadelerle aktarır.⁴⁷ İkinci tür ise "hafî mevkûf" olarak adlandırılır ve yalnızca ilim ehlinin anlayabileceği şekilde gizliliğe sahip rivayetleri ifade eder. Dânî, gizli mevkûf rivayetlerde Hz. Peygamber'in adı geçse de bu rivayetlerin müsned olarak değil, mevkûf olarak değerlendirildiğini belirtir.⁴⁸ Çünkü bu tür rivayetlerde, akranlarının yaptığı fiili bir sahâbîye dayandırma söz konusudur.

Sahâbenin âyetlerle ilgili açıklamalarının mevkûf kabul edilip edilmeyeceği noktasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Dânî, sahâbeden gelen bu minvaldeki açıklamaları sahâbe tefsiri kabul eder ve mevkûf kapsamında değerlendirir.⁴⁹ Aslında buradaki ay-

⁴⁵ Dânî, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 87-88.

⁴⁶ Dânî, Saîd b. Müseyyeb'in mürsellerini en sahih olarak görmesinin sebeplerine değinir. Bunlardan biri İbn Müseyyeb'in, sahâbenin evlatlarından olmasıdır. Ayrıca onun babası Müseyyeb b. Hazn şecere ashabındandır. Bunun yanı sıra İbn Müseyyeb aşere-i mübeşşereden Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Alî, Talhâ b. Ubeydullâh, Zübeyr b. Avvâm ve diğerlerine yetiştirilmiştir. Yine Dânî'nin belirttiği kadarıyla tâbiî neslinden olup da aşere-i mübeşşereye erişen, onları görüp kendilerinden hadis işiten İbn Müseyyeb'den ve Kays b. Ebi Hazm'dan başkası bulunmamaktadır. Tüm bunlara ilaveten o, Hicâz ehlinin fakihî ve müftüsü, fukahâ-i seb'a'nın ilkidir. Mâlik b. Enes onların görüş birliğine vardıkları hususları tüm insanların icmâi saymaktadır. Sayılan bu sebepler Dânî'ye göre İbn Müseyyeb'in Mürsellerinin sahih olmasına birer delildir. Dânî, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 90-93.

⁴⁷ Dânî, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 94.

⁴⁸ Dânî, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 94-97.

⁴⁹ Örneğin Endülüslü âlimlerden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî sahâbenin Kur'ân'ı tefsir ettiği rivâyetleri merfû hükmünde sayarken, Dânî'ye göre bu tür haberler mevkûftur. Dânî,

rım, âyetin sebab-i nüzûlüne dayanmaktadır. Şöyle ki, şer'î bir hükümle alakalı bir âyet sahâbe tarafından tefsir edildiğinde, bunun Hz. Peygamber'den alınmış olması muhtemeldir. Ancak garip bir kelimenin açıklanması, Hz. Peygamber'den alından bir bilgi yerine sahabenin dille ilgili beyânı olabilir. Dolayısıyla sahâbeden gelen âyet tefsirleri, nüzûl sebebi gibi ictihâda dayanmayan nakiller içeriyorsa, bunlar merfu olarak değerlendirilir. Fakat âyette geçen lafızları ve garib kelimeleri izah türünden ictihâd içeren açıklamalar barındırıyorsa, mevkûf olarak kabul eidlir.

Daha önce de belirtildiği üzere mevkûfu başlıca celî ve hafî şeklinde iki kısımda inceleyen Dâni'ye göre mezkûr türler içerisine dahil edilebilecek farklı mevkûf çeşitleri de mevcuttur. Ona göre hafî kapsamında yer alanlardan anlaşılması ve bilinmesi en zor kısmı sahâbeye ulaşmadan önce irsâl yapılan mevkûflardır. Mevkûf ve mürsel olan bu haberleri ancak hadis ashâbından temyize ehil kimseler anlayabilirler.⁵⁰ Mevkûfun mürsel olan bu şeklinin dışında Dâni bir de müsned olan mevkûflardan söz eder. Bir şüphe içermesi, lafızlardan birinin zabt edilmemesi ve tahdîs esnasında dinç/uyanık olmamak gibi sebeplerden dolayı bazı râvîlerin sahâbeye dayandırmayarak başkasına isnad ettiği bu mevkûflar, esasında müsned olmasına rağmen râvîler tarafından kısaltılarak mevkûf biçiminde rivâyet edilmiştir. Çoğunluk tarafından merfû hükmü verilen bu tür hadisler, ancak hadis ilminde önce gelen hadis hâfızları tarafından veya hadis muhtelif tariklerinin araştırılıp incelenmesi yoluyla anlaşılmaktadır.⁵¹

Tedlîs

Dâni doğrudan bir tedlîs tanımı yapmayarak sadece onun kötü bir durum olduğuna ve yalan sayıldığına işaret eder. Ardından tedlîsi altı kısma ayırır.⁵² İlk olarak tedlîsin, adâlet ve zabt sahibi

Cüz' fi ulûmi'l-hadîs, 100-110; Bû Fâtih et-Tayyib, *Ârâu İbni'l-Arabî ve ihtiyârâtühü fi ilmi'l-hadîs ve eseruha'l-fikhî min hildâli kitâbihî "el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'î İmâm Mâlik"* (Câmiatü Vehrân Külliyyetü'l-İlmi'l-İnsâniyye ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 101-113.

⁵⁰ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 103.

⁵¹ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 106-110.

⁵² Hâkim de tedlîsi altı kısımda inceler. Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü's-Salâh tedlîsin iki türünden bahseder. Süyûtî'nin ise tedlîsin üç veya daha fazla çeşidine dikkat çektiği görülür. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 103-113; Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 133-158; Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâî (Kahire: Dâru'l-Hüdâ, 1423/2003),

râvîlerden birini senedden düşürerek yapılan tedlîs türüne işaret eder. Bu tür tedlîs yapan kişilerin rivâyetleri makbûl sayılır ve delil olarak kullanılabilir. Dâni, sikalardan tedlîs yapan bu kişilere örnek olarak tabiinden Kâtâde (ö. 117/735) ve Ebû Süfyân Talhâ b. Nâfi'yi (ö. 124/742) zikreder.⁵³ Tedlîsin ikinci türü, bir râvînin görüp semâda bulunduğu şahıstan işitmediği bir hadisi “kâle fülân/falanca şöyle dedi” lafzını kullanmak suretiyle rivâyet etmesidir. Ancak bu türden tedlîs yapan kişiler kendilerine bu rivâyetleri işitip işitmedikleri bilgisi sorulduğunda gizlemeyerek gerçeği açıkça söylerler.⁵⁴ İlkinde güvenilir râvîlerin düşürülmesi, ikincisinde ise tedlîs yaptığı râvînin sorulması durumunda gerçeği açıkça belirtmesi nedeniyle tedlîsin bu iki çeşidi diğer tedlîs türlerinden daha uygun görülmüştür.

Üçüncü tedlîs şekli, kimlikleri ve nereden oldukları bilinmeyen meçhûl bir topluluktan tedlîs yapmaktır. Buradaki tedlîs, meçhûl kimselerden hadis nakledeken o meçhûlleri senetten düşürüp doğrudan sika hocalardan rivâyet etmek suretiyle gerçekleşmektedir. Dâni, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be b. Haccâc'ı meçhûl kimselerden nakilde bulunup bu tür tedlîs yapanlar arasında sayar.⁵⁵ Tedlîs türlerinden dördüncüsü, mecrûh kimselerden hadis rivâyet ederken hadis aldıkları mecrûh râvîlerin tanınmaması amacıyla onların isim ve künyelerinin değiştirilmesidir.⁵⁶ Bu kısım hadis usûlünde “tedlîsü's-şüyûh” ya da “tedlîsü'l-esmâ” olarak isimlendirilen türe karşılık gelmektedir. Burada esasında râvî hocasından semâ ettiği bir hadisi nakletmekte fakat bu hocadan bahsederken onun tanınmadığı bir isim, künye, nisbe veya vasfını kullanmaktadır.

Dâni'nin zikrettiği beşinci tedlîs türü, râvîlerin hadis işittikleri hocalardan bazı rivâyetleri duymamış ya da almamış olmalarından

2/371, 393; Ebû Amr Takıyyüddin eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî Ulûmu'l-hadîs (Hadis İlminin Ana Konuları Bilgisi)*, çev. Abdullah Aydınlı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 77; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî -Hadis Usûlü-*, ed. Arafat Aydın, çev. Muhammed Enes Topgül (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/478.

⁵³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 103-113; Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 133-137; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/371, 393; İbnü's-Salâh, *İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî Ulûmu'l-hadîs*, 77; Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî -Hadis Usûlü-*, 1/478.

⁵⁴ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 137-142.

⁵⁵ Dâni, Süfyân'ın Ebû Hemmâm es-Sekûnî, Ebû Miskîn, Ebû Hâlid ed-Tâî gibi meçhûllerden rivâyetinin bulunduğunu bildirir. Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 142-144.

⁵⁶ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 145-153.

dolayı, bu eksik kısımları farklı râvîler aracılığıyla aldıkları halde kendi hocalarından almış gibi göstermeleridir.⁵⁷ Tedlîsin son mertebesi ise, râvîlerin kesinlikle görmedikleri ve kendilerinden hadis işitmedikleri hocalardan hadis rivâyet etmeleridir. Bu kişiler, “falan der ki” sözlerini kullanarak hadis naklettiklerinde, bu ifadeler semâya hamledilir. Ancak aslında o kişilerden âlî ya da nâzil hiçbir semâları mevcut değildir.⁵⁸ Tedlîsi bu şekilde altı mertebede inceleyen Dâni, Hicâz, Harameyn, Mısır, Horasan, Cebel, İsfehân, Fârs, Hûzestân, Mâverâünnehr, Trablûs, Kayrevân, Mağrib ve Endülüs ehlinin mezheplerinde tedlîsin bulunmadığını, bu belde imamlardan birinin tedlîs yaptığına dair bilgi sahibi olmadıklarını belirtmektedir.⁵⁹

Dâni'nin tedlîs konusundaki açıklamaları, hadis ilminde önemli bir katkı sunmaktadır. Tedlîsi altı farklı türde ele alarak detaylandırması, onun hadis rivayetlerindeki doğruluk ve güvenilirlik konusundaki titiz yaklaşımını gösterir. Dâni'nin tedlîs yapan râvîler hakkında verdiği örnekler ve bu tür rivayetlerin kabul edilebilirliğine dair yaptığı ayrımlar, hadis ilmiyle uğraşanların bu konuda daha dikkatli olmalarına yardımcı olur. Ayrıca, çeşitli bölgelerde tedlîsin kabul edilmediğini belirtmesi, hadis usûlündeki evrensel standartların anlaşılmasına katkı sağlar.

4. Hadis Usûlü Bağlamında Dâni'nin Meşrik Literatürüne Etkisi

Dâni'nin hadis usûlü konularını ele aldığı kitabını kaleme alırken en çok etkilendiği isimler, Meşrik muhaddislerinden Hâkim en-Nîsâbûrî ve Mağrib ulemasından Kâbisî'dir. Özellikle Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'inden bazı kısımları doğrudan alıntılamanın yanı sıra, bazen de Hâkim'in ifadelerine ilaveler yaparak kendi düşüncelerini ifade eder.⁶⁰ Hocası Kâbisî'nin ise *Kitâbü Mülâhhasi'l-Muvatta'* eserinin mukaddimesinden faydalanan Dâni, mür-

⁵⁷ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 153-157.

⁵⁸ Muhakkik, bu tür tedlîsin bir nevi irsâl olduğunu belirttiikten sonra maruf imamlardan birçoğu tarafından irsâl için tedlîs kavramının kullanıldığına dikkat çeker. Buradaki benzerlik, isnadda birinin düşmesindeki ortaklık yönüyledir. Bundan dolayı bu şekilde gerçekleşen bir tedlîs irsâli de kapsamaktadır. Ancak tedlîste işitmediği bir kimseden hadisi semâ ettiği hissini uyandırması söz konusu iken irsâl böyle bir durumu vehmettirmeyeceği için bu noktada ayrışmalar ve bu nedenle irsâl tedlîsi kapsamaz. Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 157-159.

⁵⁹ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 159-164.

⁶⁰ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 6-7, 33-35, 48, 57, 60, 68, 97.

sel hadislerle ilgili konularda ve bir rivâyetin muttasıl kabul edilebilmesi için gereken şartlar da hocasının görüşlerine başvurur. Ancak Dâni hadis usûlü meselelerini hocasından daha kapsamlı bir şekilde inceler ve bazı hususlarda onun görüşlerinden ayrılır.⁶¹

Buna karşılık Dâni, Doğu hadis usûlü eserlerinin birçoğunda istifade edilen ve kendisine atıf yapılan Endülüslü âlimler arasında yer almaktadır. Doğrudan veya dolaylı biçimde Dâni'den nakilde bulunan Doğu hadis usûlü müelliflerinden biri İbnü's-Salâh'tır (ö. 643/1245). Zira *Ulümü'l-hadîs*'inde Dâni'nin ismine yer veren İbnü's-Salâh onun *Beyânü'l-muttasıl* isimli cüzünden aktarımda bulunur. Örneğin İbnü's-Salâh, muan'an hadisin muttasıl olduğu başka bir yolla açığa çıkmadıkça mürsel ve münkatı sayılmasını savunanlardan bahsederken, Dâni'nin an'ane ile rivâyet eden kişinin tedlisle tanınmaması ve hadis aldığı hoca ile görüşme (likâ) imkânının bulunması şartıyla muttasıl kabul edilmesinin sahih görüş olduğuna dair icmân varlığından bahsettiğini kaydeder. Ayrıca Dâni'nin bu türden bir rivâyeti muttasıl saymasını talebenin hocadan rivâyetinin bilinmesi şartına bağladığını aktarır.⁶²

690 | db

İbnü's-Salâh'ın *Ulümü'l-hadîs*'ini *el-Menhelü'l-revî fî 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî* adıyla ihtisâr eden Bedreddîn İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333)⁶³ ve *Ulümü'l-hadîs*'in bir diğer muhtasarı olan *el-Mukni' fî 'ulûmi'l-hadîs*'in müellifi Sirâcüddîn İbnü'l-Mülakkın'ın (ö. 804/1401) Dâni'ye yaptıkları atıflara rastlanır.⁶⁴ Nevevî (ö. 676/1277), *Sahîh-i Müslim* şerhi *el-Minhâc*'ında Dâni'ye referansta bulunurken Bürhânüddîn el-Ebnâsî de (ö. 802/1400) *eş-Şeze'l-feyyâh* adlı eserinde ondan bahseder.⁶⁵ Sehâvî ise (ö. 902/1497) *Fethü'l-muğîs*'te Dâni'nin muan'an isnad konusundaki görüşlerinden söz etmiştir. Muan'an senedde râvînin kendisinden hadis aldığı hocasından hadis rivâyetinin bulunduğu bilinmesi şartını ileri sürenler arasında Dâni'nin ismine yer veren Sehâvî, bu meseleyi

⁶¹ Zülal Kılıç - Hayati Yılmaz, "Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012) ve Kitâbü Mülâhhi-si'l-Muvatta' İsimli Eserinin Mukaddimesinde Hadis Usûlü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/47 (2023), 113.

⁶² İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 61, 65-66; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî -Hadis Usûlü-*, 1/456.

⁶³ Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî fî muhtasari 'Ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 48.

⁶⁴ İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni'*, 148.

⁶⁵ Burhanüddîn el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*, thk. Salâh Fethî Helel (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998), 160.

önce İbnü's-Salâh'tan aktarmış ancak sonrasında bu ifadeleri aslında Zerkeşî aracılığıyla Dâni'den aldığını açıklamıştır. Yine Sehâvî buna ilaveten nakledenin kendisinden hadis aldığı kişiye erişmesinin açık olarak bilinmesinin de Dâni'nin muan'an hadiste aradığı koşullar içerisinde sayar.⁶⁶ Ayrıca o, farklı konularda da Dâni'nin yaklaşımlarına referansta bulunmaktadır.⁶⁷ Benzer şekilde Süyûtî de (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî*'de muan'an hadis ve şartları meselesinde Dâni'nin cüzünden nakiller yapmıştır.⁶⁸ Muan'an konusunda Dâni'den bahseden isimlerden biri de eden Emîr es-San'anî'dir (ö. 1182/1768). O, Süyûtî'den farklı olarak *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr* isimli eserinde müsned ve muttasıl arasındaki farkları ele alırken Dâni'den istifade etmiştir.⁶⁹

Yukarıda zikredilenler dışında Dâni'yi referans gösterip onun görüşlerine yer veren diğer Meşrik muhaddisleri Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ve İbn Hacer'dir (ö. 852/1449). Zerkeşî *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*'ının yedinci nev'inde ele aldığı mevkûf konusunda Dâni'ye referansta bulunur. Burada kaydedildiğine göre Dâni, bir haberin sahâbede sona ermesi durumunda, sahâbenin söylediği sözün tevkîfi olma ihtimalinden dolayı bu hadisin müsned sayılacağını belirtir ve buna örnek getirir.⁷⁰ Bunun yanı sıra Zerkeşî, muttasıl ve merfû olarak gelen rivâyetin aynı zamanda müsned olması meselesinde, maktû, muan'an ve mürsel haberden bahsettiği kısımlara Dâni'den alıntılar yapmaktadır.⁷¹ Zerkeşî Dâni'nin sözlerinden yaptığı nakillerde onun ismini "Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Mukri'i", "Ebû Amr ed-Dâni" biçiminde veya sadece nisbesiyle "Dâni" şeklinde kaydeder.⁷² Fakat o, Dâni'nin hadis usûlü konularını içeren eserinin ismini açıkça belirtmez. Sadece bir yerde Dâni'nin ulûmü'l-hadise dair bir cüzünün varlığından bahsederken başka bir yerde ise aynı kitaba "rusûmü'l-hadisi bir araya getiren cüz" şeklinde işaret eder.⁷³ İbn Hacer de *en-Nüket alâ Kitâbi*

⁶⁶ Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 1/290.

⁶⁷ Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 1/226.

⁶⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî -Hadis Usûlü-*, 1/456, 458.

⁶⁹ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm Emîr es-San'anî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhibbuddin Ebû Zeyd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1432/2011), 2/122.

⁷⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/413.

⁷¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/408, 425, 445; 2/23.

⁷² Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/408, 413, 425, 445; 2/23.

⁷³ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/408; 2/23.

İbni's-Salâh adlı eserinde Zerkeşî'nin atıfta bulunduğu konuların hepsinde Dâni'nin görüşlerine yer verir.⁷⁴

Zerkeşî ve İbn Hacer, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserine vâkıf olmasına rağmen İbnü's-Salâh'ın bazı meselelerde doğrudan Hâkim'i referans almak yerine Hâkim'in eserinden faydalanmış olan Dâni'yi kaynak göstermesini eleştirirler. Bu konuyla ilgili olarak İbn Hacer, "*Dâni bunu Hâkim'den almıştır. Hâkim hadis imamlarından olduğu ve hadis ilimlerine dair kitap telif ettiği için Dâni'nin ondan nakilde bulunmasının daha evlâ oluşunda şüphe yoktur. İbnü's-Salâh da Hâkim'in bu kitabından çokça nakilde bulunmuştur. Fakat asıl şaşılacak şey İbnü's-Salâh'ın Hâkim yerine nasıl Dâni'den nakil yaptığıdır.*" der.⁷⁵ Dâni'nin hadis ilimleri hakkındaki cüzünü *Behcetü'l-müntefî* ismiyle şerh eden Ebû Ubeyde bu hususu kitabında "*Dâni'nin ibareleri Hâkim ve Kâbisî'nin sözlerinden mürekkeptir. Dolayısıyla sadece onlardan birinin ifadeleri yoktur. Bu sebeple İbnü's-Salâh ondan nakilde bulunmuştur.*" ifadeleriyle açıklamaktadır. Ayrıca o, İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den çokça nakilde bulunmasıyla beraber Dâni'den aktardığı ibarelerin doğrudan Dâni'den olduğunu çünkü Dâni'nin o meselelerde doğrudan Hâkim'in görüşlerini almakla yetinmeyip tasarrufta bulunduğunu, dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın bu alıntılardaki maksadının Hâkim'in konuya ilişkin ifadeleri olmadığını, bu nedenle de Dâni'den naklettiğini kaydeder.⁷⁶

Dâni'nin hadis usûlüne dair kitabında Hâkim en-Nîsâbûrî ve Kâbisî'den büyük ölçüde etkilenmiş olması, onun ilmi kökenlerini ve referanslarını açıkça göstermektedir. Dâni, bu iki önemli âlimin eserlerinden alıntılar yaparak ve kendi yorumlarını ekleyerek hadis usûlünde derinlemesine bir analiz sunar. Doğu ve Batı İslam dünyasında tanınan bir muhaddis olarak, Dâni'nin eserleri ve görüşleri birçok hadis usûlü müellifi tarafından referans alınmış ve aktarılmıştır. Bu durum, Dâni'nin hadis ilmindeki konumuna işaret etmesinin yanı sıra onun sonraki literatürdeki yansımaları ve tanınırlığını göstermesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, Zerkeşî ve İbn Hacer gibi bazı usûlcüler, İbnü's-Salâh'ın Hâkim yerine Dâni'yi referans almasını eleştirmişlerdir. Bu durum, Dâni'nin özgünlüğünü ve hadis ilimleri üzerindeki etkisini göster-

⁷⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî b. Hâdî Umeyr (Medine, 1404/1984), 1/507, 583.

⁷⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, 1/583.

⁷⁶ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 40; Âlü Selmân, *Behcetü'l-müntefî*, 201.

mektedir. Dâni, usûlcü kimliğiyle hem geçmişin birikimlerinden faydalanmış hem de kendi katkılarıyla hadis usûlü literatüründe bir iz bırakmıştır.

5. Dâni'nin Hadis Usûlü İlmindeki Yeri

Dâni, kendisinden önce ya da onunla aynı dönemlerde hadis usûlü meselelerine yönelik eser telif eden Gamrî, İbn Futays, Atıyye b. Saîd ve İbnü's-Sâbûnî gibi Endülüslü âlimlerden ayrılmaktadır. Çünkü onlar hadis tahammül ve eda yöntemlerinin sadece bir veya birkaçını merkeze alarak eserlerini oluşturmuşlardır. Ancak Dâni'nin onlardan farklı konulara yöneldiği ve hadis çeşitlerinden bazılarını eserinde incelediği görülmektedir. Onun eserinde müned, muttasıl, mevkûf, maktû, münkatı, mürsel, müdelles, muan'an ve mu'dal gibi birkaç hadis usûlü kavramına yer vermesi bir taraftan Endülüs bölgesi özelindeki hadis usûlü bağlamında konu yelpazesinin genişlediğini gösterirken diğer taraftan birden fazla hadis usûlü ıstılahının tek bir eserde bir araya getirilmesinin örneğini sunar.

Dâni ile birlikte dikkat çeken yeniliklerden biri de eser adında kullanılan lafızlardaki değişimdir. Kaynakların isimlerinde kullanılan "ilmü'l-hadîs, ulûmü'l-hadîs, rusûmü'l-hadîs" gibi terkipler, çalışmada esas alınan konuların hadis usûlü ilmi içerisinde değerlendirildiğine işaret etmesinin yanı sıra "hadis usûlü"nü ifade etmek için tercih edilen tabirleri de ortaya koymaktadır. Buradan hareketle Dâni öncesi Endülüs hadis usûlü eserlerinin isimlendirilmesinde bu tür tamlamalara rastlanmaması, Endülüs'te ilk defa Dâni tarafından bu ifadelerin kullanıldığını göstermektedir.⁷⁷ Böyle bir başlıklandırma, eserin muhtevâsında bu ilme yönelik meselelerin işleneceğine dair ipuçları sunmaktadır. Sonraki süreçte bu tür kullanımlar yaygınlaşarak eserlerin içeriğinde hadis usûlü konularının bulunduğu doğrudan yansıtan başlıklar seçilmiştir.

Bahsi geçen hususlarda bölgede kendinden önceki diğer usûl müelliflerinden farklılaşan Dâni'nin eserinin içeriğinde ise bazı muhaddislerin görüşünü takip etmesinin yanı sıra bazı noktalarda ay-

⁷⁷ Meşrik'te ise bu terkip daha erken kullanılmıştır. Şöyle ki, günümüze ulaşmasalar da Alî b. el-Medîni'nin eserinin ismi *Ulûmü'l-hadîs*; Muhammed b. Abdullah b. Hakem'in ise *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'tir. Günümüze kadar gelenlerden ise Hâkîm en-Nisâbüri'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'i vardır. Hatîb el-Bağdâdî bu ilmi "ilmü'r-rivâye" şeklinde betimlerken; İbnü's-Salâh'ın eserin isminde "ulûmü'l-hadîs" lafzı mevcuttur.

rıftığı söylenebilir. Dâni muttasılın tanımı, bir hadisin muttasıl olması için gereken şartlar, hangi durumlarda hadisin muttasıl sayılmayacağı, râvînin tedlîsten sâlim olması için kullanacağı lafızlar ve tâbiînin Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bir olayı nakletmesine ilişkin bilgiler meselesinde hocası Kâbisî'nin görüşlerinden nakillerde bulunmuştur.⁷⁸

Dâni, ıstılâhî tarif ve isim kullanımı açısından mürsel ve münkatı'nın arasını ayırmaktadır. Ona göre mürsel olmadığı halde münkatı sayılan isnadlar, tabiînin sözlerinden gelenlerdir.⁷⁹ Aslında burada "tabiîne dayanan nakiller" anlamına gelen "maktû" yerine "münkatı" terimini kullandığı görülen Dâni, inkıtı bununla sınırlandırmayıp hangi tabakadan olursa olsun iki râvî arasında gerçekleşen râvî düşmelerinin tamamına münkatı demektedir. Hadis usûlü âlimlerine göre münkatı isnadı muttasıl gelmeyen senedler için kullanılmakta iken Dâni, isminin verilmemesi şartı bulunan mübhem kişinin zikredilmesini de buna dahil etmektedir.⁸⁰

694 | db

Hadis usûlünde isnadda peş peşe râvî düşmeleri için kullanılan mu'dal terimine Endülüs'te ilk olarak Dâni de rastlanmaktadır. Ancak o mu'dala yönelik herhangi bir tanım yapmamış ya da açıklamada bulunmamıştır. Sadece mürsel meselesini ele alırken o, tebeu't-tabîin ve ondan sonra gelenlerin irsâl yaptıkları hadislerin Kûfeliler tarafından mu'dal şeklinde isimlendirildiğini vurgulamıştır.⁸¹

Dâni, hadis usûlü alanında kendisinden önceki ve aynı dönemdeki Endülüslü âlimlerden farklılaşarak geniş bir konu yelpazesi sunmuş, bu alandaki yenilikçi yaklaşımıyla dikkat çekmiştir. Gamrî, İbn Futays, Atıyye b. Saîd ve İbnü's-Sâbûnî gibi âlimler, hadis tahammül ve eda yöntemlerinden yalnızca birkaçını merkeze alırken, Dâni'nin eseri müsned, muttasıl, mevkûf, maktû, münkatı, mürsel, müdelles, muan'an ve mu'dal gibi birden çok hadis usûlü kavramını kapsamaktadır. Bu çeşitlilik, Endülüs bölgesinde hadis usûlü konu-

⁷⁸ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 59, 65, 69, 71-72, 80; Tâhâ Bûsrîh, "Medresetü'l-Kâbisî el-hadîsiyyeti bi'l-Endelüs", *Câmiatü'z-Zeytûniyye Merkezü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, (2010), 110-111.

⁷⁹ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 1/113-114; Âlü Selmân, *Behcetü'l-müntefî*, 336.

⁸⁰ Dâni münkatı'nın iki türünden bahsederken Hâkim münkatı'ı üçe ayırmaktadır. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, 27-28; Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 1/114-118, 124-131.

⁸¹ Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 1/83-85.

larının genişlediğini ve farklı istilahlara tek bir eserde toplanmasının örneğini sunmaktadır. Ayrıca, eser adlarında kullanılan “ilmü'l-hadîs, ulûmü'l-hadîs, rusûmü'l-hadîs” gibi terkipler, Dâni'nin hadis usûlü terminolojisine katkılarını ve bu tür başlıklandırmaların onunla birlikte yaygınlaştığını göstermektedir. Dâni ile ilgili aktarılan bilgiler, onun kendinden önceki âlimlerden faydalandığını, ancak aynı zamanda hadis usûlü literatürüne yenilikler kazandığını açıkça göstermektedir.

Dâni'nin hadis usûlü alanındaki yeri ve diğer eserlere etkisi değerlendirildiğinde, onun usûlle ilgili risalesinin hadis usûlündeki mütekaddimûn-müteahhirûn ayrışmasındaki konumu da önemlidir. Bu dönemlendirmede çeşitli ölçütler kullanıldığından, farklı yaklaşımlar mevcuttur.⁸² Özellikle isnâd esasına dayanan mütekaddimûn-müteahhirûn ayrımında,⁸³ onunla aynı dönemde yaşayan Hatîb el-Bağdâdî gibi muhaddislerden farklı olarak Dâni'nin bilgileri kısmen isnâdsız olarak aktardığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, sadece isnâd bazında Dâni'nin konumunu belirlemek yeterli olmayacaktır; dolayısıyla farklı kriterler göz önüne alınarak daha doğru bir yer tespiti yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, Dâni'nin konumunun detaylı bir şekilde ele alındığı ayrı bir çalışmanın yapılması daha uygun olacaktır.

Sonuç

Endülüslü Ebû Amr ed-Dâni, kırâat ilimlerinde kazandığı ün kadar hadis ilimlerinde de derin bir bilgiye sahip önemli bir âlim olarak öne çıkmaktadır. Onun hadis ile ilgili kaleme aldığı eserler, özellikle hadis usûlü konularında derinlemesine bir anlayış sunduğunu ortaya koymaktadır. Dâni'nin *Cüz' fî ulûmü'l-hadîs fî beyâni'l-muttasıl ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkâtı* isimli eseri, Endülüste hicrî V. asırda yazılan müstakil hadis usûlü kaynakları arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü müellifin bizzat kendisinin belirttiği üzere onun yaşadığı döneme kadar Mağrib ve Endülüs coğrafyasında bu konular üzerine müstakil eserlerin tasnif edilmediği görülmektedir. Bu nedenle onun eseri, hadis usûlünün temel kavramlarını bir araya getirerek, dönemin mevcut literatüründe bu

⁸² Muhammed İsâm İdû, *Neş'etü ilmi'l-mustalah ve'l-haddü'l-fâsil beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn* (Amman: Ervika li'd-dirâsât ve'n-neşr, ts.), 81-86.

⁸³ Ahmet Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 67-71.

konuların dağınık ve eksik ele alındığı bir dönemde önemli bir boşluğu doldurmuştur. Ancak Dâni ile aynı dönemde yaşayan İbn Abdilber *et-Temhîd*'in mukaddimesinde onunla benzer konuları ele almıştır. Fakat müsned kavramı başta olmak üzere bazı meselelerde birbirlerinden ayrıştıkları anlaşılmıştır.

Dâni, kendisinden önceki ve aynı dönemdeki Endülüslü âlimlerden farklı olarak, geniş bir konu yelpazesi sunmuş ve hadis usûlü konularını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Gamrî, İbn Futays, Atıyye b. Saîd ve İbnü's-Sâbûnî gibi âlimler yalnızca birkaç hadis tahammül ve eda yöntemine odaklanırken, Dâni, müsned, muttasıl, mevkûf, maktû, münkatı, mürsel, müdelles, muan'an ve mu'dal gibi birden sayıda hadis usûlü kavramını eserinde incelemiştir. Bu kapsam, Endülüs'te hadis usûlü literatürünün genişlemesini ve birden fazla ıstılahın tek bir eserde toplanmasının örneğini sunmaktadır.

Dâni'nin etkisi, kendisinden sonraki hadis usûlü literatüründe de belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Meşrik bölgesindeki hadis âlimlerinden İbnü's-Salâh, Nevevî, Ebnâsî, Sehâvî, Zerkeşî, İbn Hacer ve Süyûtî gibi önemli isimler, Dâni'nin görüşlerine ve onun hadis usûlü konularındaki yaklaşımlarına sıkça atıfta bulunmuşlardır. Bu durum, Dâni'nin hadis ilmindeki derin birikimini ve bu birikimin sonraki literatürdeki yansımalarını açıkça göstermektedir.

Zerkeşî ve İbn Hacer gibi bazı muhaddislerin, İbnü's-Salâh'ın Hâkim yerine Dâni'yi referans almasını tenkit etmeleri, Dâni'nin özgünlüğünü ve hadis ilmindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca Dâni, kendinden önceki Meşrik ve Mağrib literatüründen istifade ederken bazı noktalarda diğer muhaddislerden ayrılmıştır. Bu ayrışma, onun hadis usûlü konularındaki katkılarını ve yeniliklerini açığa çıkarmaktadır. Sonuç olarak, Dâni'nin eserleri, hadis usûlü literatüründe önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve onun yöntemleri, sonraki dönem âlimleri tarafından dikkate alınmıştır. Bu durum, Dâni'nin hadis ilmindeki katkılarının ve etkisinin geniş bir yelpazede değerlendirildiğini ve hadis usûlü literatürüne yaptığı katkılarının önemini vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Abdülaziz b. Abdillâh. *Ma'lemetü'l-Kur'ân ve'l-Hadîs fi'l-Mağribi'l-aksâ*. Rabat: el-Mektebetü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1405/1985.
- Acar, Yusuf. *Endülüs Hadîşçiliği ve İbn Abdilber*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Âlû Selmân, Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. *Behcetü'l-müntefî şerhu Cüz fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkâtî*. Dâru'l-Eseriyye, Amman., 1428.
- Âşî, Muhammed b. Câbir el-Vâdî. *Bernâmec İbni'l-Vâdî Âşî*. Tunus: Matbaati's-Şeriketi't-Tünusiyye, 1401/1981.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ül-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bû Fâthî et-Tayyib. *Ârâu İbni'l-Arabî ve ihtiyârâtühü fi ilmi'l-hadîs ve eseruha'l-fikhî min hilâli kitâbihî "el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'î İmâm Mâlik"*. Câmîatü Vehrân Külliyyetü'l-İlmî'l-İnsâniyye ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bûsrîh, Tâhâ. "Medresetü'l-Kâbisî el-hadîsiyyeti bi'l-Endelüs". *Câmîatü'z-Zeytûniyye Merkezü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye*, 85-122.
- Çetin, Abdurrahman. "Dâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar, 2015.
- Çiftçi, Ali. "Ebu Amr ed-Dâni'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2017), 287-317.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ el-Endelüsî. *Buğyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri - Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410/1989.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkâtî*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Süleymân. Amman: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2. Basım, 1427/2006.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *es-Sünenü'l-vârîde fi'l-fiten*. thk. Rızâullah b. Muhammed el-Mübârekfûrî. Dâru'l-Âsime, ts.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâru 'İmâr, 1421/2000.
- Ebnâsî, Burhanüddîn. *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*. thk. Salâh Fethî Helel. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998.
- Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir ed-Dâni el-Endelüsî. *Kitâbü'l-İmâ' ilâ Etrâfi ehâdisi Kitâbi'l-Muvatta'*. thk. Ebû Abdilbârî Rızâ Ebû Şâme el-Cezâirî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2003.
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm. *Tavzihu'l-efkâr li-me'âni Tenkîhi'l-enzâr*. thk. Muhammed Muhibbuddin Ebû Zeyd. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1432/2011.
- Gânim Kaddûrî Hamed. "Mukaddime". *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-tecvîd*. kitap editörü Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni. Amman: Dâru 'İmâr, 1421/2000.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*. nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1977.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ irşâdü'l-erîb ilâ ma'rîfeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

- Hamîdâtü, Mustafa Muhammed. *Medresetü'l-hadîs fi'l-Endelüs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2007.
- Hammito, Abdülhâdî. *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî imâmü'l-kurrâ' bi'l-Endelüs ve'l-Mağrib ve beyâni'l-mevcûd minhâ ve'l-mefkûd*. Matbaatü'r-Refâ', 1421/2000.
- Hasnûnî, Âdil Abdülazîz. "Ebû Amr ed-Dânî râidü medreseti 'ilmi'l-kurrâat bi'l-Endelüs: 371-444/981-1052". *Mecelletü'l-Ulûm ve'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 3 (2014), 20-40.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâtî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hüdâ, 1423/2003.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Cezvetü'l-muktebis fi târihi ulemâi'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin. *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ 'utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2. Basım, 1405/1984.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin. *et-Tebîra ve't-tezkire fi Ulûmi'l-hadîs*. thk. el-Arabî ed-Dâiz el-Feryâtî. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2. Basım, 1428/2007.
- Irving, Thomas B. "İbnü'l-Faradî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm b. Muhammed. 18 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîseti li't-Tab'âti ve'n-Neşr, 4. Basım, 1429/2008.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik el-Endelüsî. *es-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve fukahâihim ve udebâihim*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm. *el-Menhelü'r-revî fi muhtasari 'Ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti ayân 'ulemâi'l-mezheb*. thk. Ebû'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 1972.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr. Medine, 1404/1984.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*. nşr. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1932.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekir el-Kudâî. *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*. thk. Abdüsselâm el-Herrâş. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velid Abdillâh b. Muhammed b. Yûsûf. *Târîhü'l-ulemâ' ve'r-ruvât li'l-ilm bi'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Misrî. *el-Mukni' fi Ulûmi'l-hadîs*. thk. Abdullâh b. Yûsuf el-Cedî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Fevvâz, 1413/1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin eş-Şehrezûrî. *İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî Ulûmu'l-hadîs (Hadîs İlminin Ana Konuları Bilgisi)*. çev. Abdullah Aydınlı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nûreddin İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *el-Gunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*. thk. Mâhîr Züheyr Cerrâr. Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdî's-semâ'*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru't-Türâs - Tunus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1389/1970.
- Kazancı, F. Asiye Şenat. "Endülüslü Kıraat Âlimi Dâni ve 'Teysîr'i". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10 (2010), 175-186.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Kettânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî. *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müserrefe*. nşr. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414/1993.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâlat*. nşr. İhsân Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1402/1989.
- Kılıç, Zülal - Yılmaz, Hayati. "Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012) ve Kitâbü Mülâhisi'l-Muvatta' İsmi Eserinin Mukaddimesinde Hadis Usûlü". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/47 (2023), 89-120.
- Kurt, Ali Vasfi. *Endülü's'de Hadis ve İbn Arabî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Makkarî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî. *Nefhu'r-tîb min gusni'l-Endülüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- Muhammed İsâm İdû. *Neş'etü ilmi'l-mustalah ve'l-haddü'l-fâsil beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhürîn*. Amman: Ervika li'd-dirâsât ve'n-neşr, ts.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri-nezîr fi usûli'l-hadîs*. thk. Muhammed Osmân el-Haşî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Özdemir, Mehmet. *Endülü's Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Öztoprak, Mustafa. *Farklı Yönleriyle Endülü's Hadisçiliği*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *Fethü'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdurrahmân el-Hudayr, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd Âl-i Fûheyd. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426-2005.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1983.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *Tedrîbü'r-râvî -Hadis Usûlü-*. ed. Arafat Aydın. çev. Muhammed Enes Topgül. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Tahhân, Mahmûd. *Teysîru mustalahi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 10. Basım, 1425/2004.
- Taş, Mustafa. "Ebü Amr ed-Dânî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve İlmu'l-Hadis Eseri". *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*. ed. M. Sait Uzundağ vd. 1-28. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Telîdî, Muhammed b. Abdillâh. *Türâsü'l-Meğâribe fi'l-hadîsi'n-nebevî ve ulûmihî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Yamanus, Ayşe Nur. "Batı İslâm Coğrafyası Hadis Âlimlerinin İlmi Hayatında Eş'arî Kelâmının Yeri: Hicrî 5. ve 6. Asır". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 7/2 (2023), 275-305.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. "Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 345-366.

- Yücel, Ahmet. *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Nuaym. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1373/1954.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc. 3 Cilt. Riyad: Edvâü's-Selef, 1419/1998.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed. *el-A'lâm: Kamûsu terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' min'el-Arab ve'l-müstağribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

